

Viewpoint

Kako pisati recenziju (i na nju pametno odgovoriti)

Nenad Raos

Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada, Zagreb

Čovjek nije mjera svih stvari, kako je učio sofist Protagora, jer – kaže Platon – Protagora se sam začudio na početku svoga (danas izgubljenoga) spisa “Istina” što nije rekao “Mjera svih stvari je svinja” (1). Načelo da je čovjek mjera svih stvari, koje je danas poprimilo neko drugo značenje, treba razumjeti onako kako ga je razumio Platon: istina nije subjektivna, ona se ne temelji na mišljenju, pa stoga ne može biti “ono što se svakome čini” (1), još manje može biti da “kakve se meni stvari čine da jesu, takve za mene jesu; kakve (se čine) tebi, takve za tebe (jesu)” (2), kako reče Protagora. Temelj istine je razum (logos), koji “je svima zajednički” (3), ili – određenije – temelj istine je znanje, dakako objektivno.

Ovaj mali izlet u grčku filozofiju otkriva nam bit objektivne spoznaje, a preko nje i znanosti. Znanost se ne temelji niti se može temeljiti na mišljenju, ma kakvo ono i ma čije bilo. Mišljenje je drugo ime za nekritički odnos prema stvarnosti, za predrasudu, koja je to gora što je više ljudi prihvaća. To vrijedi i za prosudbu tuđega znanstvenog rada, za recenziju. Nije na recenzentu da izlaže svoje mišljenje, pa ni “stručno mišljenje”, koje je već samo po sebi *contradictio in adjecto*. Recenzent treba ukazivati na činjenice.

Što recenzent ne treba činiti

Problem s recenzentima i recenzijama općenito je u tome što se pisanje recenzije nigdje ne uči. Na fakultetu postoje kolegiji u kojima se uči pisanje znanstvenih radova, a mladi čovjek – budući da se radovi gotovo uvijek pišu u koautorstvu – ima više nego dovoljno prilike da se u pisanju izvješti učeći kroz praksu od svoga mentora i starijih kolega. No kada nakon nekog vremena dođe u priliku da ga zamole da napiše recenziju, nađe se u sto muka. Ne zna što mu je činiti. I urednik časopisa puca na slijepo jer ne poznaje sposobnosti recenzenta, pogotovo ako ga prvi put angažira. Vidi da netko ima toliko i toliko znanstvenih radova s toga i toga područja, pa mu se čini da bi mogao napisati kompetentnu recenziju. No nevolja je u tome što prave kompetencije recenzenta ne zna. Netko može imati mnogo znanstvenih radova, a da je u njihovoj izradi malo i gotovo

bismo rekli sporadično sudjelovao. Možda je bio angažiran samo radi izvođenja nekog rutinskog postupka ili je – to naročito vrijedi za starije znanstvenike – samo administrativno vodio projekt. Za pisanje kvalitetne recenzije treba imati i specijalističkog i općeg znanja (4, 5). Ovo posljednje, opće znanje, u naše vrijeme naročito nedostaje, kako zbog sve uže specijalizacije, tako i zbog opadanja razine općeg obrazovanja, što sve vodi do opće neobrazovanosti, unatoč proklamiranom zagovaranju “društva znanja” (6). Usto dakako treba imati i motivacije da se recenzija napiše kako treba te biti toliko pošten da se položaj recenzenta ne zlouporabi za promociju vlastitoga rada (7, 8).

Iz toga proizlaze tipične pogreške u pisanju recenzije:

Unošenje emocija najveća je i najčešća pogreška pri pisanju recenzija. Nažalost, mnogi recenzenti misle da će grdeći autora lakše postići da se njihove primjedbe prihvate. Neće. Baš obratno: u autoru će potaknuti obrambeni stav prema recenzentu, pa će svih silama nastojati obraniti i ono što se ne može obraniti. To opet ne znači da recenzent ne treba biti strog, nego da svoju strogoću treba nastojati izraziti na smiren način, nastojeći da ni na koji način ne povrijedi autora. Koliko sam u tome uspio, neka vam posluži primjer iz jedne moje recenzije: “Temeljni zahtjev znanosti je objektivnost: kad se o nečemu raspravlja treba izložiti i obrazložiti sve argumente, i one koji govore za i one koji govore protiv postavljene hipoteze. To se u ovom tekstu ne vidi. Autor se ni ne trudi da dade cjelovit, objektivan, nepristran pregled problematike o kojoj piše nego zagovara tezu o štetnosti svega i svačega što nam nude proizvođači.” (Unatoč takvoj recenziji knjiga je ipak objavljena!)

Recenzent ne smije biti bahat. Treba uvijek polaziti od pretpostavke da autor razumije ono što je napravio i napisao, te da je vjerojatno upućeniji u temu od recenzenta. Stoga treba dobro razmisliti prije što ga se napadne zbog onoga s čime se ne slažemo, jer možda se iza neslaganja krije naše neznanje, koje onda rađa bahatost, kao obrambeni stav. Stoga je uvijek bolje ograditi se od onoga u što nismo sigurni nego neosnovano kritizirati autora, jer tako sami sebi rušimo vjerodostojnost. Recenzent uvijek može reći da za neke aspekte podastrog mu teksta nije dovoljno stručan te predložiti recenzenta odgovarajućeg profila.

Treba izbjegavati izražavanje sumnje. Ako nam je nešto sumnjivo, provjerimo to do kraja, a nemojmo svojim neznanjem opterećivati autora i urednika.

Pristranost. Kao sudac ili, bolje, sudski vještak i recenzent treba biti nepristran. Jednom mi se dogodilo da sam za neki udžbenik dobio recenziju koja je bila pravi pamflet (poslije sam saznao da se recenzent na taj način htio obračunati sa svojim kolegom čija sam istraživanja spomenuo u rukopisu). Umjesto da jednostavno upozori na pogreške, recenzent se pred svakom pogreškom zgražao sneбивajući se nad autorovim neznanjem i nekompetencijom. Na kraju je recenzija odbijena s obrazloženjem da područni urednik – koji je iza svega toga stajao – “ima nešto protiv autora”. (Ovdje je riječ o tipičnoj taktičkoj pogrešci koja se zove razdvajanje snaga. Ako je recenzentu doista bilo stalo da se rukopis odbije, mogao je pronaći neku malu ali bitnu pogrešku pa reći: “Nažalost, unatoč svemu trudu autora i nesumnjivih kvaliteta rukopisa zbog toga i toga ne mogu preporučiti njegovo objavljivanje kao udžbenika.”).

Koncentracija na općenitost. Najlakše je napisati recenziju općenito: autor dolazi ili ne dolazi do novih rezultata, rezultati jesu ili nisu vrijedni pozornosti, sviđaju mi se ili ne sviđaju. To ne valja činiti iz dva razloga. Prvi je što svodimo recenziju na mišljenje, na subjektivnu a ne na objektivnu kategoriju (vidi o tome u uvodu). Drugi je razlog to što je takva recenzija neproduktivna. Ona ne pomaže ni autoru ni uredniku u doradi rukopisa. Umjesto toga treba se koncentrirati na specifične pogreške, a općenite sudove navoditi tek radi obrazlaganja i lakšeg uočavanja pogrešaka (ako je recenzent koju propustio).

Na što recenzent treba paziti

Nekad se sam sebi čudim koliko mi malo treba da napišem recenziju, pa i iz onih područja u koja se malo razumijem. Za recenziju potrošim jedan dan, rijetko kada dva, a jednu sam poslao samo dva sata nakon što mi je stigao rukopis da bih još dobio pohvalu urednika, i to ne samo zbog brzine. Kako mi to uspijeva? Uspijeva mi zbog toga što ne proučavam tekst, a još manje temu kojom se autor bavi, nego analiziram rukopis. Uvijek naime polazim od pretpostavke da ono što mi nije jasno vjerojatno krije pogrešku ili barem nedorečenost. Drugim riječima, trebamo pustiti da rukopis govori sam za sebe, a ne da bude tek poticaj za razmišljanje o temi i rezultatima istraživanja. To znači da se recenziranje temelji prije svega na pažljivom čitanju. Ono što nije logično nije ni točno, bez obzira na to što je uzrok netočnosti (netočan podatak, loša interpretacija ili previd autora). Recenziranje se, grubo rečeno, svodi na hvatanje autora u laži, u nekonzistentnosti. Loše čine oni koji provjeravaju svaki podatak, koji troše možda i nekoliko dana na čitanje citirane literature (koju možda ni sam autor nije pročitao). Umjesto toga treba se zadržati na bitnim postavkama, podacima i zaključcima. Da budem konkretan:

Jesu li podaci konzistentni? To je prvo i najvažnije pitanje, na koje je usto najlakše odgovoriti. Treba prije svega

gledati odgovaraju li podaci u tekstu podacima na slikama i u tablicama. Ako na slici piše jedno, a u tablici drugo, onda je očito pogreška ili na slici ili u tablici. Ponekad je usporedba otežana jer se podaci prikazuju u različitom obliku, no u tom slučaju treba vidjeti slijede li jedni podaci iz drugih.

Je li izlaganje logično? U odgovoru na to pitanje ne treba činiti ništa drugo nego slijediti autorovu misao. U tom slijedenju (logičnoj analizi teksta) čak je bolje ako o temi manje znamo, jer onda ne dolazimo u napast da sudimo tekst prema svome znanju, tj. da ga razumijemo jer nam je ono o čemu autor piše već poznato.

Jesu li podaci navedeni jednoobrazno? Ako se dva ista podatka navode na dva načina, to već navodi na pogrešku, jer znači da je nešto ili propušteno ili suvišno rečeno. Moguće je da je rečeno isto, no na dva načina, ali i u tom slučaju treba napisati primjedbu, ovaj put uredničku.

Jesu li metode primjereno primijenjene? U odgovoru na ovo pitanje recenzent treba biti stručnjak u dotičnom području, no koliko s jedne strane mora gledati da se autorima nije potkrala pogreška, toliko s druge strane treba paziti da u strogosti ne pretjera. Neke su eksperimentalne procedure bitne za metodu, no neke su opet samo rutina njegova laboratorija. Isto tako recenzent se treba suzdržavati od iznošenja sudova o njemu slabo poznatim ili nepoznatim metodama.

Jesu li rezultati reproducibilni? Reproducibilnost rezultata se dakako podrazumijeva, no pitanje je može li ih se reproducirati iz onoga što piše u radu. Je li rečeno sve što treba? Jesu li navedeni svi uvjeti mjerenja? Pri tome treba nastojati da sve bitno bude navedeno u samome radu, a ne skriveno pozivanjem na referencije.

Jesu li zaključci ispravno izvedeni? Autori vole svome radu dati što veću važnost, pa onda pre nagljaju sa zaključcima. Na recenzentu je da ih spusti na zemlju. Zaključak mora slijediti iz rezultata, a ne biti tek projekcija želja. Ako tome nije tako, zaključak ne samo da je bezvrijedan nego je i opasan jer navodi na stranputicu.

Ima li članak pravi naglasak? U odgovoru na to pitanje treba se povesti malo logikom novinarstva, pa koliko god se znanstvenik treba kloniti senzacionalizma, isto tako treba paziti da mu rezultati ne postanu nevidljivi. Iz rada treba izdvojiti ono najvažnije i to navesti već u naslovu i uvodu. Toga bi trebao biti svjestan autor, no ako nije, recenzent ga treba na to upozoriti.

To bi ukratko bilo ono najvažnije na što recenzent treba obratiti pozornost. Usto je važno da recenzija bude što konciznija, određenija i jasnija: na tom i tom mjestu je to i to pogrešno, pa predlažem takvu i takvu promjenu.

Kako odgovoriti na recenziju

Na recenziju treba odgovarati dobronamjerno, ali opet ne tako da autor sam sebe dovodi u podređen položaj. Svrha recenzije je da pomogne autoru i uredniku, a ne da nekoga napada, a još manje omalovažava. Stoga i autor treba

pristupiti recenziji kao da jest tako, dakle pozitivno. Odgovor na recenzije svojih članaka obično počinjem rečenicom “Prihvatio sam praktički sve primjedbe recenzenta, no nažalost nisam mogao prihvatiti to i to zbog toga i toga”. I pritom prihvaćam sve što se može prihvatiti, pa i po mom sudu suviše promjene teksta – jer lakše mi je ispraviti nego na dugo i široko obrazlagati zašto to nisam učinio.

No ponekad je potrebno, posebice ako je recenzija negativna, ući u polemiku s recenzentom. Autori to rijetko čine, bojeći se da time neće ništa postići, no moje je iskustvo suprotno: valjano obrazložen odgovor itekako može pobiti loše sročenu recenziju. Jednom mi se dogodilo da je recenzent napisao negativnu recenziju jer sam propustio napisati jedan korak u izvodu jednadžbe. Bilo je lako uvjeriti urednika da mala promjena teksta daje sasvim drugu sliku o rezultatima istraživanja, no mnogo ga je teže uvjeriti ako recenzent ima posve drugi stav o metodi i rezultatima od autora. Ovdje je riječ o sukobu mišljenja, a mišljenje – da se opet vratimo grčkoj filozofiji – nije “svima zajedničko”. Komu će se urednik prikloniti? Očito onome tko ima bolje argumente.

Najčešća pogreška koji ljudi čine pri sukobu mišljenja je da se trude pokazati kako je njihovo mišljenje bolje od oponentova, a još gore čine oni koji se služe argumentom svoga znanja, profesionalnog ugleda ili pozivanjem na tuđi autoritet. Teško je jedan autoritet pobiti drugim, a bez obzira na to polemičar u “ratu riječima” (polemici) time stavlja sebe u defenzivni položaj, a to nikada nije dobro. Napad je najbolja obrana, to bolja što si slabiji.

U svakoj polemici, pa tako i u obrani svoga znanstvenog rada, treba prije svega nastojati diskreditirati argumente protivnika. To je najbolje činiti onako kako su činili skolastičari. Njihova se metoda zove *reductio ad absurdum*. To znači da umjesto da svojim argumentima nastojimo uništiti protivnikove, mi trebamo činiti upravo obratno: razvijati protivnikove argumente, ali do krajnjih konze kvencija. Riječ je o logičkoj smicalici, jer nema te teze koje bi se održala u svakoj prilici, bez obzira na kontekst.

Tom sam se metodom poslužio kada sam trebao braniti rukopis gore spomenutog udžbenika. Nakon što sam odgovorio na prvu recenziju, sasvim kratko (iako je recenzija, pamflet, imala dvadesetak stranica!)¹, recenzent nije bio zadovoljan izmjenama rukopisa pa je između

ostalog napisao i ovu antologijsku rečenicu: “Autori nisu prihvatili dobronamjernu sugestiju recenzenta da promjenom naslova spase rukopis.”

Što činiti? Umjesto da pokušavam obrazlagati primjerenost svoga naslova, tj. da on odgovara sadržaju, ukazao sam na činjenicu da naslov Biblije ne odgovara sadržaju, jer riječ Biblija (grč. knjižice) ne kazuje ništa drugo osim da u toj knjizi nešto piše. Naravno, naslov Svetoga pisma ne može se uspoređivati s naslovom udžbenika, no tim sam primjerom recenzentov argument učinio nebitnim i smiješnim.

ZAKLJUČAK

Zaključak ovog članka je jednostavan: pri pisanju recenzije i odgovora na nju trebamo se što više držati činjenica, a što manje mišljenja, dok se emocija trebamo sasvim kloniti. No njih nije moguće isključiti jer nas upravo mišljenje i emocije vode prosuđivanju i analizi rukopisa. Stoga je, da bismo izbjegli njihovoj zamci, najbolje ostaviti recenziju da neko vrijeme stoji, pa je onda hladne glave doraditi izbacujući iz nje sve subjektivno, a posebice osobno. Recenzent si nikad ne smije dozvoliti da vrijeđa i omalovažava autora na bilo koji način, ako ni zbog čega drugoga, onda zato što je anoniman. To ga stavlja u moralno osjetljiv položaj, jer se recenzija u tom slučaju može shvatiti kao ogovaranje.

LITERATURA

1. Platon. Dijalozi Teetet i Fileb, Teetet (ili o znanju, istraživački dijalog), Sironić M, prev. Filozofska biblioteka. Zagreb: Naprijed; 1979. 161c, str. 30.
2. Diels H. Predsokratovci. Fragmenti. Sv. II., Zagreb: Naprijed; 1983. Fr. 13 (Protagora), str. 238.
3. Diels H. Predsokratovci. Fragmenti. Sv. I., Zagreb: Naprijed; 1983. Fr. 113 (Heraklit), str. 159.
4. Raos N. Doba površnosti. Kem Ind 2010; 59:502-503.
5. Raos N. Mudrost. Kem Ind 2015; 64: 291.
6. Liessmann K P. Teorija neobrazovanosti - Zablude društva znanja, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; 2008.
7. Raos N. Bijeda recenzenata. Kem Ind 2002:51; 401.
8. Raos N. Misli o (hrvatskoj) znanosti. Zagreb: HDKI/Kemija u industriji; 2007. str. 27-29.

¹ I ovdje je riječ o vojnoj taktici primijenjenoj na rat riječima. Kada protivnik napada, nikad mu ne treba pružati žilav otpor (“do zadnjega”), nego tek toliko da se vlastite snage na miru i sa što manje gubitaka povuku na pričuvne položaje. Tek kad ofanziva stane, kad se napadač iscrpi, treba ga napasti sa svime čime raspolažemo. Ako netko napiše recenziju od dvadeset stranica, znači da je iscrpio sve argumente; druga recenzija mora biti bitno kraća (tako je i bilo).